

Mens en Wereld

Bezinningsjaar 1965

Ik weet niet, hoe het u gaat, maar als ik de naam 'Maatschappij tot Nut van het Algemeen' hoor, dan denk ik onmiddellijk aan iets heel ouderwets, aan bakkebaarden en vadermoorders en aan lezingen 'ten plattelande'. Het Nut zorgde ook voor lectuurvoorziening en bibliotheken en het 'ijverde', zoals dat dan heet, voor verbetering van het volksonderwijs en dat is dan zo ongeveer alles, wat ik er sinds mijn schooljaren nog van weet, zo op het eerste gezicht. Misschien heb ik destijds slecht zitten opletten, maar voor mijn gevoel was het Nut een instelling uit het verre verleden en zeker niet meer iets van deze tijd.

Dat dit gevoel berustte op schromelijke onkunde, ik weet het nu en ik schaam me er diep voor, want onlangs nog heeft het Nut in Velp bewezen, dat het wel degelijk in deze tijd thuisheert en heel waardevolle prestaties kan leveren. Het convent van protestante en katholieke geestelijken in Velp wilde namelijk een voorlichtingsavond over levensvragen houden en verzocht het Nut zo'n avond te organiseren. Het Nut heeft dit op zich genomen, op voorwaarde, dat er ook een humanist in het forum zou zitten. Daar kunnen we het Nut alleen maar dankbaar voor zijn, want het zijn op deze wijze twee bijzonder boeiende avonden geworden.

Op de eerste avond zaten dus een katholiek, een gereformeerde, een hervormde, een remonstrant en een humanist achter de tafel, onder voorzitterschap van prof. Mönnich, en gaven één voor één een uiteenzetting van hun levensovertuiging, in speeches van twintig minuten. Volgens de krantenverslagen was er een grote mate van overeenstemming in de zienswijze der 'prominenten' op de grote vragen des levens.

Beter kwamen de verschillen naar voren op de tweede avond, toen er schriftelijke vragen uit het publiek, zo'n driehonderd toehoorders, werden beantwoord. Die vragen gingen over de meest uiteenlopende onderwerpen: het peter- en meterschap, de pil, het concilie, de twijfel, de kernbepaling, Israël, de samenwerking der levensovertuigingen, enz. 'Er zijn drie dingen, waarin ik vast geloof', zei tot slot het gereformeerde forumlid, 'dat is, dat mijn kinderen oprecht zijn, dat mijn vrouw me trouw is en dat God bestaat. Daaraan te twijfelen zou voor mij onverdragelijk zijn.'

Dan zegt een humanist: 'Dat is geen geloof meer, dat is een 'vrome' wens!'

Somtijds kunnen gebeurtenissen die geheel afhankelijk van elkaar staan, door hun toevallige gelijktijdigheid een onverwachte uitwerking hebben. We zouden dit bijvoorbeeld in het jaar 1965 kunnen zeggen voor de Duitse Bondsrepubliek. Dat het binnen enkele maanden twintig jaar geleden is dat de oorlog verloren werd en er een einde kwam aan het nazi-regime, zou daar tot bezinning moeten dienen op het recente verleden waarin telkens het nationalisme humanitaire, liberale en sociale opvattingen overspoelde. Maar het toeval dat er dit jaar verkiezingen plaats zullen hebben maakt, dat er juist weer een beroep gedaan zal worden op nationale gevoelens en instincten, temeer omdat de grote politieke partijen op sociaal-economisch terrein weinig spectaculair van elkaar verschillen.

De wereldpolitiek heeft deze gevoelens, zonder het misschien bewust na te streven, bijzonder levend gehouden. De splitsing van Duitsland, de muur in Berlijn, de annexatie door Polen van de gebieden achter de Oder en de Neisse, en bovendien het uitblijven van een vredesverdrag, maken de verleiding groot dat politici in de stembusstrijd met de hieruit gevolgde rancuneuze gevoelens gaan spelen om voor zich en hun partij een grotere populariteit te verkrijgen.

Zo vond de leider der liberalen, Mende, het nodig in een rede voor de Westberlijners te verzekeren, dat hij nationalist is en daar ook nog trots op is. In een ander klimaat zou dit voor een liberaal niet zo uitzonderlijk klinken, maar wie zich herinnert hoe het Duitse liberalisme vanaf 1848 telkens voor het nationalisme door de knieën ging, had in deze fase van de geschiedenis toch wel iets bijzonders van de huidige Duitse liberalen verwacht.

Gelukkig hebben de opmerkingen van Strauss, de Beierse leider der Christelijke Sociale Unie, meer weerstanden gewekt. Deze politieke figuur, die zich enkele jaren geleden als minister van defensie onmogelijk heeft gemaakt, betoogde in het midden van de vorige maand dat het niet nodig was dat de Duitsers zich voortdurend een schuldcomplex lieten aanpraten. De verantwoordelijkheid voor de twee wereldoorlogen moet ook door andere landen gedeeld worden, meent hij. Engeland bijvoorbeeld had er door een slappe houding toe bijgedragen dat Hitler zijn verrassingsaanval op Polen kon ondernemen.

Er schuilt in deze bewering natuurlijk een kern van waarheid, maar die waarheid zou alleen gehanteerd kunnen worden bij een objectief geschiedenisonderzoek, maar niet om de schuldvraag ten opzichte van de aanvaller zelf te elimineren. Stellig is deze bijdrage aan de verkiezingsstrijd weinig geschikt om de bezinning op de nederlaag van twintig jaar geleden tot een zinvolle gebeurtenis te maken. Weliswaar hebben andere politici uit de kringen der christendemocraten zich van Strauss' bewering gedistantieerd, maar het feit dat deze man nog een grote politieke invloed heeft ondanks het feit dat hij twee jaar geleden als minister het veld moest ruimen, mag toch niet onderschat worden.

Nu heeft aan het begin van dit jaar de bekende predikant Martin Niemöller voor een anti-climax gezorgd. Men kent het schilderachtige verleden van deze man. Tijdens de eerste wereldoorlog duikbootkapitein en vurig nationalist. Daarna, in de jaren twintig theologie studierend en vanaf 1931 een gezaghebbende prediker in een der Berlijnse voorsteden. Met Karl Barth onder het Hitlerregime een der leiders van de Belijdeniskerk, een beweging binnen de Duits-Evangelische Kerk die zich verzette tegen de heidense tendenzen van het nationaal-socialisme, en van 1938 tot 1945 Hitlers persoonlijke gevangene. Vanaf 1945 vurig antimilitarist en pleiter voor begrip en toenadering tussen oost en west. Een sterke, maar zeer omstreden figuur gedurende de meeste van zijn zeven en zestig jaren.

Niemöller is geen politicus in de dagelijkse betekenis van het woord. Bij zijn uitspraken, ook die welke de politiek betreffen, laat hij zich uitsluitend leiden door wat hij onder de belijdenis van Jezus Christus verstaat. Dat de gevolgtrekking uit die belijdenis verschillend kan zijn heeft hij tijdens zijn leven bewezen, wat niet wegneemt dat achter die uitspraken, hoe verscheiden in de diverse levensperiodes, Niemöller's gehele persoonlijkheid staat. Er bestaat ongetwijfeld verwantschap tussen figuren als Niemöller die het *moeten* boven het *kunnen* stellen en de humanist die ook aan het politieke gebeuren ethische maatstaven meent te kunnen aanleggen.

(zie verder pag. 4)

**Uitgave van het Humanistisch Verbond - Verschijnt om de veertien dagen
20e jaargang no. 4 - 20 februari 1965**

Kritisch allerlei

door R. de la Rie

N U wij, ter gelegenheid van het vierde lustrum, onze nationale bevrijdingsdag eindelijk weer eens mogen vieren (en wie weet voortaan wel ieder jaar, als Marijnen vindt dat wij nu ons feestelijkste beetje voorzetten!), doet het een beetje vreemd aan, dat er mensen zijn, die dat helemaal niet willen. Nee, niet degenen die destijds met de Duitsers maar zo'n beetje hebben meegedaan, want die lopen bij onze bevrijdingsherdenkingen allang voorop. Het Parool vond heel iemand anders en wel de heer Eliza de Groot, Utrechts raadslid voor de S.G.P., die tegen de bevrijdingsfeesten is, want 'voor mij is alle vermaak zondig (...). Als we de bevrijding met een volksfeest gaan vieren, roepen wij de straffe Gods weer in. De oorlog was een roede Gods om ons volk te straffen voor de Godsverlating. De bevrijding was een van Gods grootste daden, maar dat vergeten de mensen, als zij op die dag gaan feestvieren. Ze denken dan dat de mof door mensenwerk is verjaagd. Als dat zo was, zou ons land nu nog verpletterd zijn.' Ik meende mij te herinneren, dat ik destijds nogal wat geallieerde soldaten in ons land heb zien rondlopen, maar als ik de heer De Groot goed begrijp, zal dat wel gezichtsbedrog zijn geweest.

T wintig jaar na die dag die we weer gaan herdenken, worstelen we overigens nog steeds met de woningnood. Daar is al zoveel over geschreven, dat er geen zin-nig woord meer over te zeggen lijkt. Misschien door dit eenvoudig verhaal uit De Telegraaf, die over een verloofd paar schreef:

'We wilden maar één ding: trouwen en zo gauw mogelijk. We gingen sparen. Elke maand brachten we samen het geld naar de bank. Elke avond waren we ongeveer bij elkaar en overdag belden we elkaar op om even te kunnen praten. En na onze verloving zijn we vreselijk hard aan het werk gegaan om een huis te krijgen. Bij het CBH maakten we geen kans, maar we lieten ons inschrijven bij een woningbouwvereniging. We gingen de advertentiepagina's in de krant lezen. We zochten contact met makelaars. We begonnen te denken over een woonhuis, maar we hadden al gauw uitgerekend dat we ons zoiets nooit zouden kunnen veroorloven. We wachtten een jaar en we hadden nog niets. Het zijn nu al vier jaar geworden. Toen het huis niet meteen lukte, troostten we elkaar. We spraken elkaar moed in: er zou wel iets ko-

men. Als het mooi weer was, trokken we de stad uit, om een beetje alleen te zijn met elkaar. Want haar ouders en de mijne hebben nogal strenge opvattingen: thuis werden we geen ogenblik alleen gelaten. Mijn hemel, we zijn gezonde, normale mensen, en als je elkaar langer dan twee jaar kent en dagelijks met elkaar omgaat en heel zeker weet dat je wilt trouwen, dan verandert er langzamerhand iets in je verhouding. Dan vind je, dat woorden en kleine liefkozingsen niet meer genoeg zijn, en dan krijg je zo eindeloos de pest in, dat er altijd mensen in de buurt zijn... En je gaat samen op vakantie als mijnheer en mevrouw die-en-die. In het begin was alles goed tussen ons, maar er is nu veel veranderd. Natuurlijk: we willen graag trouwen, maar als we heel eerlijk zijn, geloven we er niet meer in. We zien elkaar ook niet meer elke dag. We zijn zo moe geworden.'

Dat is het beeld van welvaarts-Nederland anno 1965. En wat doen we eraan? De hierboven geïnterviewde jongeman antwoordt: 'Ze laten je gewoon barsten. Tot nu toe heb ik ongeveer alleen maar moeten geven. Omdat ik zo'n volledige staatsburger was, heb ik twee jaar van mijn leven moeten afstaan aan de militaire dienst. Ik betaal me ongelukkig aan vrijgezellenbelasting. Ik moet mijn stem uitbrengen omdat ik zogenaamd zoveel invloed kan uitoefenen op de gang van zaken in ons land. Man, ik ken al mijn verplichtingen als staatsburger uit mijn hoofd. Maar als ik de gemeenschap iets durf vragen waar ongeveer mijn hele leven van afhangt, geven ze niet thuis.'

F inanciën vind ik niet de aantrekkelijkste kant van ons leven, maar noodzakelijk zijn ze wel. Misschien worden ze nog wel te meer noodzakelijk, als men een leeftijd heeft bereikt, waarop allerlei genoegens die zonder geld te koop zijn, onbereikbaar voor je zijn geworden. Zo kan ik mij de gevoelens van een Verbondslid uit Meppel indenken, die schrijft:

'Er bestaat in Nederland een Algemene Ouderdomswet (AOW), waarin bepaald wordt, dat iedere Nederlander, wanneer hij 65 jaar wordt, in aanmerking komt voor het zg. ouderdomspensioen, sinds 1 januari 1965 3642 gulden per jaar. Dit dus ongeacht de grootte van het inkomen dat hij dan heeft. Iedereen krijgt het. Neen, toch niet iedereen. Ambtenaren, leraren en onderwijzers krijgen slechts 20 % van het Algemeen Ouderdomspen-

sioen (AOP), dat wil zeggen hun ambtelijk pensioen (bij 40 dienstjaren) wordt met 80% van het AOP verminderd, maar dat komt op hetzelfde neer. Men noemt dat de 'inbouw', een woord dat niet zo onaangenaam klinkt als 'aftrek'. Nog nooit heeft iemand me het rechtvaardige van die aftrek kunnen aantonen.'

Dat lijkt mij ook moeilijk aantoonbaar. Weliswaar betalen de ambtenaren sinds kort geen AOW-premie meer, maar jaren lang hebben ze dat wel gedaan en ook toen gold de 'regeling'. Het heet, dat de overheid nu die premie voor haar rekening neemt, maar er zal toch wel niemand zijn, die gelooft dat daarmee bij de vaststelling der salarissen geen rekening wordt gehouden. Ook de overheid is tenslotte geen filantropische instelling, schrijft onze lezer uit Meppel terecht. Waarmee er aan het onrechtvaardige van de gesignaleerde toestand dus niets verandert. Maar de ministers van financiën die voor deze gang van zaken verantwoordelijk zijn, waren van socialistischen en liberalen huize. Zijn dat niet de partijen waarop wij humanisten plegen te stemmen? Welnu dan...

Wat verder van huis heeft, lees ik in het Algemeen Handelsblad, 'mevrouw Bandaranaike (...) de astrologen geraadpleegd en is tot de conclusie gekomen, dat pas de datum van 20 december gunstig is voor een ontbinding van het parlement. Over een datum voor nieuwe verkiezingen konden haar raadgevers nog niets zeggen.' Wat een wereld, zou je zeggen, als je niet zeker wist, dat die dappere en ambitieuze vrouw op Ceylon ook al zoveel goede dingen heeft verricht en verstandige besluiten genomen. Toch zie ik Marijnen en

Luns nog niet naar de sterren kijken...

E rnstiger is wat de Guardian schrijft over Ghana, waar het bureau van de president heeft bekendgemaakt, 'dat een commissie van negen man de bevoegdheid heeft gekregen publikaties te inspecteren in boekwinkels en schoolbibliotheken. De commissie zal een systeem ontwerpen om alle publikaties te verwijderen, die niet de ideologie van de partij weergeven of tegengesteld zijn aan haar idealen.' Het meest trieste is misschien nog wel, dat die commissie wordt voorgezeten door professor W. E. Abraham, een man wiens eruditie hem er toch van zou moeten weerhouden een geperfectioneerde dictatuur te steunen, en die toch zeker zou moeten weten, dat censuur nog nooit een dienst aan de wetenschap heeft betekend. We mogen Ghana niet met westerse maatstaven meten, akkoord, maar dit soort maatregelen brengt onze sympathie toch wel eens aan het wankelen.

E en prettiger bericht tot slot uit De Standaard, een katholiek Brussels blad: 'De zaak van de in 1415 in Konstanz tijdens het concilie aldaar veroordeelde en verbrande kerkhervormer van Bohe-men, Johannes Huss, wordt waarschijnlijk opnieuw onderzocht. (...) Door een nieuw kerkrechtelijk onderzoek van de zaak zal na 550 jaar het onjuist vonnis opgeheven en de priester in eer hersteld worden.' Nu zal die Huss daar niet veel meer aan hebben en zo doet zo'n hele rechtszaak wat merkwaardig aan. Maar toch is het niet van belang ontbloot, dat de katholieke kerk zich na vijf eeuwen eens van middeleeuwse vooroordelen gaat ontdoen.

Rath en Doodeheefver

Op het behang van Rath en Doodeheefver staan de figuren die gij hebt gekend:
een hart, een hand, een boomtak bloesemend
en kinderschommels die naar voren zweven.
De randen, door de ratten aangevreten,
krullen aan de vier hoeken overend,
Oud en verschoten, in zichzelf frequent,
raakt het motief tegen de muur vergeten.
Maar deze beelden stonden in uw ogen
en deze ogen zijn uiteen gegaan.
Hoe hoog en ver werden de schommelbogen.
Het hart kreeg alle ruimte om te slaan.
De hand wees mij de wegen naar het leven.
De wereld bloeit. De dood is opgeheven.

Gerrit Achterberg.

(Uit: Cryptogamen 4. Uitg. Em. Querido, Amsterdam).

AUSCHWITZ EN DE OORLOG

IN het duitse tijdschrift 'Wehrkunde', het officierentijdschrift dat in München verschijnt, is onlangs een artikel opgenomen van generaal Friedrich von Boetticher: 'Feldherrntum und Generalstab: Grundsätze und Geist' (jaargang XIII, no. 9, september 1964, blz. 453-459). Er komen merkwaardige uitspraken in voor, want het is één grote lofzang op de veldheer en de oorlog. 'Feldherrntum ist Offenbarung höchsten Menschentums', zo staat op blz. 458. En een bladzijde verder leest men: 'Im Kriege offenbart sich Gott den Menschen'. Het artikel eindigt met de zin:

Es ist Aufgabe der Generalstabserziehung, das heilige Feuer in der Brust der Offiziere zu entfachen, damit sie dem Krieg, der höchsten Steigerung des menschlichen Lebens, gewachsen sind und die Schwäche ihrer Zeit überwinden (blz. 459).

Men zou minder geschokt zijn door deze ontboezemingen van een heel oude generaal, als de redactie van het tijdschrift niet in een begeleidende kanttekening opmerkte:

Wir glauben, dass der Autor, der noch die volle Friedensausbildung des preussischen Generalstabes erfuhr, von dessen Geist geprägt wurde und stets als sehr modern denkender Offizier mit eigenen Anschauungen galt, aus der Fülle seiner Erfahrungen auch dem heutigen Soldaten manches zu sagen hat (blz. 433).

Deze opvatting is bepaaldelijk een slechts plaatselijke eigenaardigheid. Overigens bestaat, lijkt mij, het algemene inzicht dat de oorlog, door het feit dat het gehele volk erbij werd betrokken en door de moderne wapentechniek, een weerzinwekkend en ondraaglijk gebeuren is, waarmede men eerder duivelse dan goddelijke krachten zou in verband brengen.

De tweede wereldoorlog zal in de herinnering voortleven door de gaskamers en door de terreurbombardementen, culminerend in de atoombomben op Hiroshima en Nagasaki. Het lijkt mij juist, om naast de gaskamers de terreurbombardementen te noemen. Men zou geneigd kunnen zijn de gaskamers slechts te zien als een uiting van de duivelse misdadigheid van de Hitler-regering en haar aanhang. Maar de oorlog kan er niet van losgemaakt worden. De oorlog is er een wezenlijk bestanddeel van geweest. Daarom is het beter tegelijk te noemen waartoe de oorlog ook aan onze zijde leidde: de systematische aanvallen op steden, op burgerbevolking.

De oorlog werd een totale oorlog, van volk tot volk, met alle krachten gevoerd, in haast absolute vijandschap, om totale uitkomst: de onvoorwaardelijke capitulatie van de misdadigers waartegen men vocht. De mensonterende wandaden waartoe men daarbij kwam, werden door deze ontwikkeling bevorderd, pasten daarin, konden daardoor voor menigeen het misdadig en onmenselijk aspect verliezen.

Het duidelijkst komt deze laatste werking tot uiting in de terreurbombardementen, die hun apotheose vonden in Hiroshima en Nagasaki. Dergelijke bombardementen waren in flagrante strijd met het traditionele oorlogsrecht, in strijd ook met de traditionele militaire eer, die niet toeliet te vechten tegen vrouwen en kinderen. Maar na de tweede wereldoorlog is men op de ingeslagen weg voortgegaan. De officiële, door

beide partijen in de koude oorlog aanvaarde strategie omvat de 'counter-city strategy': raketten met kernwapens gericht op elkaars bevolkingscentra. Tientallen, zo niet honderdtallen miljoenen zullen worden gedood als deze wapens worden gebruikt, als dus de afschrikking die ermede wordt beoogd, zou falen. Miljoenen burgers zijn op deze wijze gijzelaar geworden voor het goed (vreedzaam) gedrag van hun regering. Het betekent een democratisering van het gijzelaarschap, een uitbreiding ervan tot het miljoenvoudige, op een tijdstip waarop zojuist het nemen van gijzelaars plechtig, bij verdrag, was verboden en strafbaar verklaard (art 34, Geneva Convention relative to the protection of civilian persons in time of war, august 12, 1949).

Deze situatie tekent het dilemma van de tijd: een cultuur die zich steeds meer richt op de waarde van de mens als zodanig, de positie van de mens als zodanig gaat erkennen zonder onderscheid naar ras, geslacht, taal of godsdienst, zoals het V.N. Handvest voorschrijft. Maar tegelijkertijd de officiële bereidheid miljoenen mensen te verdelgen als een regering zich zou misdragen. Op die miljoenen staan de nucleaire wapens gericht, die vernietigen, inderdaad, zonder onderscheid naar ras, geslacht, taal of godsdienst. Die wapens maken ook geen onderscheid tussen militairen en burgers, nauwelijks (wat betreft de radioactieve fall-out) tussen belligerenten en neutralen, zelfs niet tussen levende generatie en het nageslacht.

HET terreurbombardement is gaan behoren tot het moderne oorlogsrecht. De onmenselijkheid en de mensonwaardigheid staan ons niet meer zo helder voor de geest*. Dat is wel het geval met de bijzondere misdadigheid waartoe de verslagenen kwamen: de volksuitroeiing. Het wangedrag van de verslagene werd modern oorlogsmisdrijf, misdaad tegen de mensheid, genocide.

Op het ogenblik gedenken we Auschwitz, de kampen, de gaskamers. Met afschuw en ontzetting, dat dit kon gebeuren in het hart van Europa, in een centrum van onze cultuur. Er is de neiging bij menigeen dit walgelijk gebeuren weg te dringen, te verstoppen, te vergeten. Die neiging is begrijpelijk, te méér begrijpelijk naar mate men dichterbij dit gebeuren heeft gestaan. Duitsers zullen er eerder toe komen dan wij, om de herinnering te verdringen. De gedachte is dan ook haast ondraaglijk. Zij maakt het voortleven haast onmogelijk.

Toch, vergeten moeten wij niet. Noch Duitsland, noch Europa, noch de anderen, die tot de cultuur behoren, waarin dit geschiedde. Vergeten is geen oplossing. Noch voor individuen, noch voor volken, noch voor culturen. Daarbij is de verbinding tussen gaskamers en terreurbombardementen een te innige. Het was feitelijk mogelijk om de massale verdelgung van de joden in Duitsland te verwerklijken, nadat jaren van perfide propaganda het mens-zijn van de joden had ontkend. De moderne wapens met massale werking zullen een dergelijke propaganda, ervoor of erna, behoeven, om feitelijk te kunnen worden gebruikt.

Geen verdringing van vroegere onmenselijkheid! Erkenning ervan, en innerlijk herstel door positieve houding en actie. Dáár ligt de enige aanvaardbare mogelijkheid. Zij betekent het oprechte streven naar uitbanning van de oorlog, naar uitbanning, in de gehele wereld, van de mensonterende wapens, naar verheffing van het menselijk bestaan - waar ook - tot menswaardige existentie. Zo betekent Auschwitz-herdenking een noodzakelijk vredes-streven en wil tot opbouw van de wereld in groter gerechtigheid.

Prof. mr. B. V. A. Röling

* De vertoebling van het ethisch besef wordt in de hand gewerkt door het feit, dat counter city-wapens defensieve wapens zijn, slechts te gebruiken als de ander de oorlog is begonnen, en als zodanig een middel zijn van vredeshandhaving. De counter force-wapens zijn in overeenstemming met de traditionele opvattingen, en dus eerder ethisch aanvaardbaar. Maar zij kunnen offensief worden gebruikt.

(Met toestemming van de redactie overgenomen uit 'Na twintig jaar', herdenkingsblad van het Nederlands Auschwitz-comité. Wij vertaalden de duitse citaten niet, omdat daardoor de 'vreemde' mentaliteit ervan verloren zou gaan. Redactie M. en W.).

VOORTREFFELIJKE BROCHURE OVER SEXUELE PROBLEMEN

Als oud-lid van de commissie, die het hoofdbestuur advies uit moest brengen over de problemen, welke met de sexualiteit samenhangen, ben ik verheugd de brochure, die Van Praag hierover geredigeerd heeft, aan te kondigen. Want ook al was het vuurwerk van met elkaar botsende meningen in de commissie mij dierbaarder en misschien ook meer getuige van de aard van humanistisch commissie-werk, Van Praag is er niettemin in geslaagd een voortreffelijke synthese van veel meningen te geven, die anderzijds toch zo persoonlijk is dat hij er zelf achter kan staan.

Om het oorspronkelijke controversiële te behouden zou men in de trant van de rapporten van het Gesprekscentrum hebben moeten werken en met alle verschuldigde waardering voor deze rapporten, ze missen wel eens iets aan levendigheid en oorspronkelijkheid. Van Praag kon hier in eigen stijl en eigen manier van denken zijn gang gaan, hij was ter zake omdat hij nu eenmaal een synthetische geest is (voor sommige onzer wel eens té geïntegreerd en té optimis-

tisch). Nu ben ik wel in verzet als men van het Humanistisch Verbond een troepje synthetisch ingestelde, optimistische en o, zo welwillende en begrijpende lieden wil maken, maar dat Van Praag dat is, daar is niet veel tegen in te brengen.

Zijn verhaal is voor een brochure een bijzonder doorwrocht stuk werk geworden, waarvoor ik veel respect en bewondering heb. Vooral zijn beschouwingen over de homophilie en het sexueel contact vòòr het huwelijk zijn zeer de moeite waard en met veel gevoel voor nuances geschreven. Dat hiermee de sexuele nood (vergeef mij de mode-term!) in humanistische kringen niet definitief opgelost is, behoeft nauwelijks gezegd te worden: dat doet men niet met wijze en bezonnen woorden. In ieder geval kan dit beoogt een geschikt uitgangspunt voor discussies, voor gesprekken onder vier ogen en voor oppositie vormen. Het werd tijd dat er iets kwam. Het is niet te laat willen we hopen; ik wens dit geschrift vele herdrukken toe.

V. W. D. Schenk

Duitsland voor moeilijk besluit

Nog twee weken scheiden ons van het debat in de Westduitse Bondsdag, dat zal moeten bepalen of de termijn voor verjaring van oorlogsmisdaden al dan niet dient te worden verlengd. Daarbij zullen politici uit alle partijen hun eigen partijgenoten tegenover zich vinden, terwijl ook de regering inwendig verdeeld in de slag treedt. Bondskanselier Ludwig Erhard heeft zich namelijk onomwonden in het kamp van de pro-verlengers geschaard, lijnrecht tegen het beleid van de meerderheid van zijn kabinet en vooral zijn minister van justitie, Bucher, in. De positie van de bondskanselier zal er niet sterker door komen te staan, maar dat is ditmaal een punt van geringer orde. Erhard meent deze positie moreel te moeten innemen. In hoeverre de druk uit het buitenland daarbij een rol speelt valt moeilijk te zeggen. Dat die er in sterke mate is, hoeft niet te worden betwist.

Het probleem van de verjaring van de oorlogsmisdaden doet zich uiteraard niet alleen in Duitsland gevoelen, maar vanzelfsprekend wel het zwaarst. De problematiek ervan graaft dieper dan men oppervlakkig gezien meent. Het is geenszins een kwestie alleen van zwaarder of minder zwaar tillen aan de oorlogsmisdaden van het nazidom. Maar al te vaak hebben wij moeten ervaren dat daar in West-Duitsland (en natuurlijk niet alleen in dat deel van het voormalige Duitse Rijk) inderdaad niet zo erg zwaar aan werd getild. Dat is in vele gevallen voor de niet-Duitsers en voor een aantal Duitsers pijnlijk geweest, en meer dan dat. De vrees voor het voortduren van een gehate mentaliteit leek niet ongegrond.

Maar ditmaal zijn de partijen niet zo gemakkelijk te scheiden. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het standpunt van de vooraanstaande sociaal-democratische rechtsdeskundige Arndt, zelf slachtoffer van het nationaal-socialistisch terreurbewind, die zich fel verzet tegen een verlenging van de verjaringstermijn. Het is naar zijn mening het noodlot van het Duitse volk te moeten leven met moordenaars onder zich.

Daarmee doelt hij niet alleen op die nazimoordenaars die door verjaring de dans van hun terechtstelling zullen ontspringen, maar tevens op al die nazi-misdadigers, die in de voorafgaande twintig jaren zijn terechtgesteld, zonder dat hun terugkeer in de dagelijkse Duitse samenleving is kunnen worden voorkomen: degenen die door geallieerden met gratie werden begiftigd, degenen die vrij werden gesproken door onjuistheden in de procesvoering of welke andere juridische tekortkoming ook, zonder dat hun werkelijke schuld is gewogen, degenen die er af zijn gekomen met een straf die volgens de gebruikelijke rechtsnormen hun schuld niet dekte. Waarschijnlijk bevatten deze laatste categorieën meer moordenaars dan de groep die nu na twintig jaar nog steeds buiten schot is kunnen blijven, al hoeven wij ook hun aantal niet te onderschatten.

Natuurlijk is het 'de ander niet omdat de een niet' bij een dergelijke belangrijke rechtpleging als de onderhavige in geen enkel opzicht een argument. Maar Arndt voert daar wel andere voor aan. Behalve dat hem het rechtsprincipe van de rechtsstaat heiliger is dan het volgens hem politieke – volgens ander oermenselijke – principe dat de onder het Hitlerregiem gepleegde misdaden nooit kunnen verjaren, is het juist ook het grote leed, hem en anderen aangedaan, dat hij niet wenst bespot te zien. En dat acht hij het, wanneer zo dadelijk mensen met belangrijke misdaden op hun geweten zullen moeten worden vrijgesproken, omdat de grote tijdsparre het de getuigen onmogelijk heeft gemaakt nog juridisch

juiste getuigenissen af te leggen. Om daarbij nog maar niet te spreken welk leed daarmee gemoeid is voor de getuigen, die verplicht zullen zijn zich gedurende lange maanden met datgene te pijnigen, dat zij in lange jaren hadden hopen weg te dringen in hun geheugen.

Dat die bespotting van de rechtspraak over nazi-misdadigers toch wel niet te voorkomen zal zijn, wordt ons maar al te duidelijk uit het pleidooi dat Eichmann-opspoorder ir. Wiesthal, gesteund door een enquête-resultaat onder Duitse intellectuelen en kunstenaars, juist voert vóór een verlenging van de verjaringstermijn der oorlogsmisdaden. Zijn redenatie luidt, dat wanneer verjaring zou worden erkend, het zeer waarschijnlijk is dat in de nog ruim 700 te voeren processen tegen nazi-misdadigers waarvoor de verjaringstermijn door vonnis reeds is gelegd naar een later tijdstip, alle schuld der verdachten door hun als getuigen optredende superieuren op zich zou worden genomen, omdat deze niets meer te duchten hebben in dat geval. De ene vrijpraak na de andere zou deze rechtspraak tot een ware aanfluiting maken.

Wat men dus ook kiest in de Bondsdag, het gevaar van verkrachting der werkelijke gerechtigheid over de oorlogsmisdaden blijft in hoge mate aanwezig. Het is zelfs de vraag of dat niet altijd al aanwezig is geweest, waar men het idee heeft gehad dit soort misdaden te kunnen berechten. Het is een uiterst moeilijke materie, waarmee ook wij te maken hebben als we spreken over het te voe-

ren gratiebeleid over de in Nederland nog gevangen zittende oorlogsmisdadigers. Waarmee wij als mens steeds te maken hebben als er ergens een proces wordt gevoerd tegen een Eichmann of wie dan ook uit dat oneindig schijnende onmenselijke apparaat op welke het Hitlerregiem heeft gedraaid in die zwarte twaalf jaren. Maar waarmee we óók te maken hebben op die vele andere momenten uit de meer recente geschiedenis van de wereld. Om een voorbeeld te noemen, op de momenten dat groepjes jonge Fransen in Algerije ziekenhuizen binnendrongen en de daar in bedden aanwezige Algerijne patiënten doodkalm op gruwelijke wijze uitmoordden in het heilige teken der toenmalige O.A.S., of buspassagiers bij een halteplaats vanuit een voorbijgaande auto zonder enige aanleiding neerschoten. Kortom waarmee we te maken hebben wanneer mensen daden begaan die op geen enkele wijze meer in verband te brengen zijn met menselijke gedragingen. Rechtspraak daarover vraagt om andere normen, andere maatstaven en andere methoden dan waarop de justitie van een rechtsstaat normaal is toegerust. Maar omdat we er mee te maken hebben binnen het raam van een dergelijke rechtsstaat, zullen we er wat anders op moeten zien te bedenken. Dat is ieders taak, niet alleen die van een minister van justitie. Daarom heeft de brede en openbare discussie die het verstrijken van de normale verjaringstermijn begin mei, thans teweeg heeft gebracht ook een zeer positieve kant. Maar het is pas een eerste stap. Laten we niet bij deze eerste stap blijven staan. Misschien is het mogelijk het voor komende generaties overbodig te maken, dát zij er nog bij stil hoeven te blijven staan. Het is het optimisme dat wij zedelijk verplicht zijn aan alle slachtoffers van onmenselijk handelen, tot op heden.

R. B.

Bezinningsjaar 1965

(vervolg van pag. 1)

In deze geest kunnen we de jongste uitspraak van Niemöller benaderen die niet meer en niet minder inhoudt dan dat de Duitse kiezers in het bezinningsjaar 1965 bij de verkiezingen blanco moeten stemmen teneinde aan het forum van de wereldopinie het bewijs te leveren dat het Duitse volk niet oorlogszuchtig maar vredelievend is. Om op deze wijze aan de leidende Duitse politici een brevet van onvermogen te geven, omdat ze er niet in geslaagd zijn zelf dat bewijs te leveren.

De argumenten die Niemöller aanvoert zijn vele. Terwijl er een vermindering van de koude oorlog te constateren valt houden de Duitse politici, zowel in oost als in west, deze levendig. De indruk in het buitenland is – volgens Niemöller – dat de hele wereld naar vrede verlangt, behalve de Duitsers. Hitler is dood, maar Hitler was een kind van de Duitse geest en die geest kan ook andere kinderen voortbrengen. Het twee-partijstelsel in Duitsland is op zichzelf misschien goed, maar de huidige partijen streven alleen naar macht. Wat ze met die macht willen doen is van secundair belang. Daarom wordt geappelleerd aan primitieve instincten, zonder de kiezers voor de werkelijk beslissende problemen te stellen, want daar acht men die kiezers niet rijp voor. Op deze wijze loopt, volgens Niemöller, de democratie dood en omdat het niet mogelijk is de macht der grote partijen te doorbreken met een nieuwe groepering, acht hij het beter om geen der partijen in de verkiezingsstrijd te steunen. Demonstratief zal men zijn stembiljet blanco, maar met redenen omkleed, in de stembus werpen.

Het is de profeet gegeven de toekomst uit te stippelen, de ethicus om de zedelijke maatstaven aan te leggen en de politicus om dit alles te realiseren. Er kunnen uiteraard spanningen tussen deze groeperingen ontstaan, die een gevolg zijn van grote politieke en sociale tegenstellingen, maar ook als een gevolg van geestelijke verstarring. De profeet mag niet gespeend zijn van werkelijkheidszin, de ethicus niet van besef voor het mogelijke en de politicus niet zonder visie op de toekomst.

De toneelschrijver Ibsen kwam in de vorige eeuw met zijn toneelfiguur, de prediker Brand, tot de ervaring dat de menigte, opgevoerd naar duizelingwekkende hoogte, terugviel in de negatie van alleen maar het grijpen naar de boterham (in dit geval een school vissen). Stellig heeft de profeet Niemöller een strijd bare negatie van het politieke bestel op het oog, maar het zou kunnen zijn dat zijn oproep tot negatie ook een beroep is op de politieke apathie die bij de meeste Duitsers nog latent aanwezig is. Het zou kunnen zijn dat het nationalistische extremisme der strijdende politici en het internationalistische negativisme der belijdende christenen precies tot het omgekeerde leiden als wat zij beogen, namelijk dat zij het proces der democratische bewustwording remmen in plaats van versnellen.

Tenzij natuurlijk de bijdragen die Strauss, Mende en Niemöller aan het politieke klimaat in het bezinningsjaar 1965 geleverd hebben, een bron is tot levendige discussie. Immers: democratie betekent niet volgzaamheid, maar strijdbaar mede- en nadenken. En als men betwijfelt of de Duitsers van het Wirtschaftswunder tot zulk een discussie bereid zijn, laat men dan zichzelf op die bereidheid onderzoeken.

M. v. d. B.

Annie Romein-Verschoor

zeventig jaar

'Er is een voor den tijdgenoot moeilijk zichtbaar, voor wie van een afstand ziet onmiskenbaar verschil tussen de geest die zijn tijd verstaat, en die welke op hem voortdrijft.'

'Het inzicht waarmee de 19e eeuw de mensheid verrijkte – de tragisch-optimistische wetenschap, dat wijzelf verantwoordelijk zijn voor het lot van dat vreselijk en meelijwekkend wezen, dat mens heet.'

'Artistiek zelfbewustzijn gaat gelijk op met maatschappelijk zelfbewustzijn.'

Drie uitspraken van de thans 70-jarige Annie Romein-Verschoor. Drie uitspraken die meer kunnen zeggen dan een beschouwing over haar 'leven en werken', omdat de kernpunten daarvan er duidelijk in weerspiegeld worden: verruiming van ons begrip van de tijd, verruiming van ons inzicht door de verworvenheden van de jaren sedert de Franse revolutie, maatschappelijk bewustzijn en literaire verwoording.

Marsman heeft indertijd haar eerste werk een 'intolerant requisitoir' genoemd. Requisitoir? Ja, voor zover zij met plezier te oordelen weet. Intolerant? – Ik geloof het niet; tenzij voor diegenen, die het tegendraadse van het maatschappelijk zelfbewustzijn niet waarderen, omdat ze zich oubollig en oud-hollands wensen te houden aan de leer, dat begrijpen en vergeven synoniemen zijn.

Zij heeft veel begrepen, met open ogen en kritisch vermogen in haar tijd staand – zo veel, dat zij én de historie, én de letteren en de zaak der vrouwen (als deel van de zaak der mensen)

op zeer eigen wijze heeft kunnen dienen – en dient. Dat eigene ligt in soepelheid van geest, in spitsheid van opmerkingsgave en niet in het minst in haar aandeel in de samenwerking met Jan Romein – haar bemoeienis om de voltooiing van zijn posthume werk getuigt daar nog van.

Haar op haar zeventigste geluk wensen? Ja, natuurlijk. Maar ook ons zelf, omdat we haar in ons midden hebben.

Fr. de J.

OVER DE HEER P.D. VAN ROIJEN

NU, door de ziekte van v. d. Vliet, het hoofd-redacteurschap door mij zal worden waargenomen, acht ik het mijn eerste taak een brief te schrijven over de heer P. D. van Roijen.

Toen, in de jaren '30, professor Huizinga zijn *Cultuurhistorische Verkenningen* had geschreven, ging hij daarin te keer tegen het soort historische lectuur, dat onder de naam *Vie romancée* (geromantiseerde levensbeschrijvingen) triomfen vierde. Hij had er geen goed woord voor over en vooral niet, omdat deze boeken de historische werkelijkheid geweld aandeden. In *Het Vaderland* schreef Menno ter Braak toen zijn beroemde stuk *Huizinga vóór de afgrond*, waarin hij uiteenzette, dat Huizinga niet beseftte, dat deze soort boeken ons in ieder geval bevrijdden van de Duitse professoren-wetenschappelijkheid, dat zij de bronnen durfden voorbijzien en dat zij de fantasie niet minachtten. Maar toen kwam de aanval: Huizinga was bang voor de verbeelding voor de toekomst, wilde een veilige geschiedbeschouwing, wilde een veilig bestaan, beveiligd door een veilige wetenschap. Hij wilde een be-

grips-assurantie van het onveilige. Ter Braak zocht altijd naar de vent achter de vorm, zocht altijd naar 'het tweede gezicht' van de schrijvers, de filosofen en de historici.

Het zij mij vergund op dezelfde manier het tweede gezicht van de heer Van Roijen te zoeken, van achter zijn geschriften. Wel, dit is geen zware taak. Achter al zijn artikelen komt de schrijver te voorschijn als een uiterst reactionair man, die met een profetische toon, welke geen tegenspraak duldt, de meest ouderwetse ideeën spuit, op alle terreinen die op het maatschappelijke betrekking hebben. Van Roijen ziet de toekomst maar somber in en de taak van het humanisme zal zijn: ijveren voor geboortebeperving, beperking van de steden, beperking van de dodende industrie-arbeid, herstel van het boerenbedrijf en het handwerk met de arbeidsvreugde, die daaraan verbonden heet te zijn.

'Het goede leven' zal zo door de miljoenen geleefd kunnen worden. Geen haastige woningbouw, geen stedelijke uitwassen, gezond plattelandsleven, de vrouw bij de kinderen, in de keuken en aan de theetafel. Niet de pil, want daarin gelooft de heer Van Roijen niet, maar de rubber-artikelen om de bevolkingsexplosie te beperken. Geen kinderbijslag, geen werkloosheid, herstel van de zinrijke arbeid der gildebroeders. De heer Van Roijen wil terug, heel ver terug, wil terug naar het 'goede leven' van een kleine groep, laat ons zeggen van 1860 of daaromtrent. Het tweede gezicht toont ons een aristocratisch, welgesteld man uit de tijd van Thorbecke, die het gehele sociale vraagstuk vervelend en lastig vindt en er zo gauw mogelijk van af wil zijn. En als er dan minder kinderen geboren worden en alles weer rustiger zal toegaan, dan zal het 'goede leven' weer aanbreken, mits de wereld, mits de humanisten, mits de politieke partijen naar de Hawtons en de Van Roijens willen luisteren. Zo niet, dan zal het grondig mis gaan.

En de heer Van Roijen heeft een ontdekking gedaan, een grandioze ontdekking; hij heeft het platteland ontdekt, dáár is ons heil te vinden.

Er is een nijpend verkeersprobleem. Er gaat geen dag voorbij of het verkeer eist doden. Autowegen worden gemaakt, de jeugd wordt opgevoed in de verkeersregels, de rijexamens worden zwaarder, een staf van deskundigen buigt zich over de vraagstukken. Er wordt een commissie benoemd waarin de heer Van Roijen zitting neemt. Hij krijgt het woord om zijn zienswijze te geven en men verwacht iets van hem, want houding, gebaar, stijl doen iets verwachten. Wat zegt de heer Van Roijen? 'Ik heb de diligence ontdekt. De diligence is de oplossing. Paarden, rust, schilderachtige postiljons, gezellige kout onder de passagiers en geen dodelijke ongelukken meer.' De commissie is perplex. Een struisvogelei van Columbus!

De heer Van Roijen schrijft een brochure, gericht tot de wereldbevolking, waarin de diligence zijn zegetocht begint. En zou iemand het wagen om bescheiden op te merken, dat wij te maken hebben met verkeersproblemen van nú, dan is de heer Van Roijen diep gegriefd, omdat men het gewaagd heeft, hem, Van Roijen, tegen te spreken. Woedend en teleurgesteld richt hij zich tot de vereniging Arbeid Adelt en hij wil met die z.g. verkeersdeskundigen niets meer te maken hebben.

De heer Van Roijen wil een knus, veilig, aristocratisch, rustig, gezond, 'goed' leven. Hij zet de klok een à twee eeuwen terug!

HET moderne humanisme is niet, wat de heer Van Roijen blijkbaar denkt: een organisatie om de geboortebeperving als het enige middel tegen alle kwalen op het programma te plaatsen, ook niet een beweging om met voorbijzien van alle werkelijke problemen een machteloos terug te laten horen, evenmin een ideologie om het brandmerk uit voorbije eeuwen te idealiseren en evenmin een vereniging van gelijkgezinden om het Nederlandse volk te waarschuwen tegen de schurkenstreken van de kerken, in 't bijzonder van de R. Kath. Kerk.

De redactie van Mens en Wereld heeft de heer Van Roijen royaal de gelegenheid gegeven om zijn denkbeelden te uiten en zij dankt daaraan een aantal interessante artikelen en kritieken op het terrein gelegen waarop de heer Van Roijen thuis is. Maar zijn bijdragen worden hoe langer hoe meer compromitterend voor de humanistische beweging, voor het Humanistisch Verbond, voor Mens en Wereld en daarom lijkt het mij, als verantwoordelijk hoofdredacteur van dit blad beter, dat hij, over de dingen buiten zijn competentie liggend, niet meer schrijft.

H. Bongers

Mens en Wereld

verschijnt om de veertien dagen

Redactie: Mevr. I. M. A. Donker-Brutgers, dr. H. Bongers, prof. dr. J. C. Brandt Corstius, H. P. Danz, R. de la Rie, mr. dr. H. J. Roethof, P. W. van der Vliet.

Redactiesecretaris: J. van Straten, Goethelaan 73, Utrecht. Telefoon: 030 - 3 15 63.

Administratie, abonnementen en advertenties: Oudegracht 152, Utrecht, telefoon 1 01 63; postgiro 30 49 60 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht

Advertentietarieven op aanvraag

Abonnementsprijs voor leden van humanistische organisaties f 6,50 per jaar, voor niet-leden f 8,50, buitenland f 10,—; losse nummers f 0,30.

Redactie-secretariaat

Mens en Wereld

H. Danz, die tijdelijk (weer) het redactiesecretariaat van Mens en Wereld waarnam, heeft zijn taak op 1 februari overgedragen aan J. van Straten, die van 1953-1957 deze functie heeft vervuld. Alle redactionele post voor M. en W. moet dus van nu af aan hem worden gezonden. Zijn adres is: Goethelaan 73, Utrecht.

God heeft de mensen nodig

Ik denk nog dikwijls terug aan die prachtige titel van een Franse film – door de katholieke geestelijkheid in dat land gesanctioneerd – 'Dieu a besoin des hommes',¹ die op een vrijwel verlaten eiland speelde vóór de kust van Frankrijk. Oui, Dieu a besoin des hommes! Zonder de mens zou God niet bestaan. Maar de tijden veranderen. Van het heidendom is men terecht gekomen in het geloof van verschillende godsdiensten met alleen maar één godheid en tenslotte is het grootste gedeelte van de wereld de mens als het hoogste goed gaan beschouwen, d.w.z. de mens in het zuiverste en edelste van zijn gedachten. Want de mens is natuurlijk maar een vergankelijk iets, maar de Liefde, de Edelmoedigheid, de Barmhartigheid en de Broederschap zijn eeuwige waarden, zolang er een paar mensen op de aarde blijven rondlopen.

God heeft de mensen nodig. Dit blijkt ook wel duidelijk uit het boek van Robert Aron, in 1964 in Frankrijk verschenen onder de benaming van „l'Histoire de Dieu”, de Geschiedenis van God. Want ook God heeft zijn geschiedenis, tenminste voorzover die door de mensen in bloed, tranen en liefde geschreven is.

André Billy, auteur en lid van de „Académie Goncourt”, heeft in de „Figaro” een scènietje beschreven, dat zich onder de zuilengalerij van de entree van de Eglise de la Madeleine in Parijs afspeelde. Billy ontmoette daar een beroemde Jezuïet en vroeg hem, lichtelijk ironisch: „Mon père, wat nieuws is er van God?” Deze, een man van beschaving, antwoordde hem: „U heeft ongelijk aldus schertsend te spreken. God zelf verandert.” En hij voegde daaraan toe: „Vroeger bevond God zich boven onze hoofden. Heden staat hij tegenover ons.” Of, zoals Robert Aron in zijn boek over de Geschiedenis van God aantoonde, is de Godheid van tegenwoordig de Mens zelf. „Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten”, die woorden van Kloos, die dichtelijke zienerswoorden, zijn niet maar een zo los neergeschreven versregel, zij bevatten, bewust of onbewust, veel meer. De bisschop van Woolwich (plaatsje ten oosten van Londen), dr. John Robinson, heeft dat in andere termen een jaar geleden uiteengezet in zijn opzienbarende boekje „Honest to God”, waarmee hij de religieus-atheïstische knuppel wierp in het hoenderhok van de domweg gelovenden. Heel in het kort kwam zijn betoog hierop neer, dat wij niet langer een God moeten zoeken, tronend in de Hemel boven ons, een God naar het evenbeeld van de mens geschapen, maar hem moeten zoeken in boven-natuurlijke krachten, waarvan de raadselen ons voorlopig en waarschijnlijk altijd verborgen zullen zijn. Of, zoals de vermaarde geleerde Sir Julian Huxley dit werk van Robinson kenschetste, wij zouden een religie moeten aanvaarden zonder God.

Op weg naar de Waarheid

Daarmee is men natuurlijk al een heel eind op weg naar de Waarheid, die niet de dood in zich houdt, maar de wonderen van het leven zelf. Heel het streven van verlichte geesten van deze eeuw gaat in die richting, een ontwikkeling, die niet tegen is te houden. Men ziet het aan alle mogelijke dingen. Kortgeleden heeft de katholieke kerk vanuit Rome verkondigd, dat de banvloek niet langer uitgesproken zal worden over de verassing van gestorvenen, al wordt deze niet in het bijzonder aangeraden. Waarom? Omdat, zo luidde de oekase, de omstandigheden veranderd zijn en de bezwaren tegen verbranding niet langer zo erg doorslaggevend zijn.

Overal in de wereld zijn er verlichte godsdienstleraren opgestaan om het duister van de sprookjes te verjagen. In Frankrijk was dr. John Robinson al in die richting voorafgegaan door de vermaarde wetenschapsman, priester en wereldreiziger Pierre Teilhard de Chardin. Deze heeft als het ware het Christendom „ruimtevaart” gegeven door de godsdienst een veel wijder begrip te doen omvatten dan alleen dat van onze aarde. „Zodoende, zonder met het ver-

leden te breken, door de trapsgewijze natuurlijke ontwikkeling van het materiële, van het levende, en het sociale, hervind ik, aan het einde van mijn verlangens, de „kosmische Christus” (als ik het zo mag zeggen), hij, die in het bewuste centrum van zijn Persoon en van zijn hart, elke beweging van de atomen, van de cellen en van de zielen verenigt...” (Citaat uit een brief van Teilhard, zie „Teilhard de Chardin”, een studie van Claude Cuénot, Uitgave Editions du Seuil, 191 pag.) Teilhard de Chardin is altijd wat moeilijk te volgen, omdat hij een heel systeem van zijn godsdienstig denken heeft opgebouwd, waar de kerk het maar moeilijk mee eens kon zijn, maar dat zij toch niet op de index heeft geplaatst, als ik het wel heb.

Eeuw van de rede

In het boek van Aron, dat nog pas een eerste deel is, zet de schrijver uiteen, dat onze eeuw geen eeuw van het geloof is, maar een eeuw van de rede en het experiment. De eeuw van de rede begon eigenlijk al met de Franse revolutie en onze eeuw kan men dan ook beter de eeuw van de kosmische wetenschap noemen. Aron wijddde het eerste hoofdstuk van zijn werk aan de primitieve volkeren, die van de godsdienst verwachtten, dat zij de wereld zou verklaren. Nu, als er iets een onjuiste verklaring van de wereld heeft gegeven, is het wel de godsdienst, welke godsdienst dan ook. Als men ziet, dat in onze verlichte eeuw in de hoofdstad van Kashmir – tussen India² en Pakistan gelegen – duizenden mensen één van de laatste dagen van het vorig jaar in opstand kwamen, waarbij doden en gewonden vielen, huizen in brand werden gestoken en geplunderd, omdat een zogenaamde haar van de profeet Mohammed uit de Hazratbal Moskee was gestolen, dan vraagt men zich toch af of de onderontwikkelde landen behalve economische en technische hulp niet ook geestelijke hulp nodig hebben, maar dan hulp van de ware geest en niet van missionarissen, die, hoe prachtig werk zij ook altijd hebben gedaan op het gebied van de verzorging van achterlijke stammen, deze mensen van het bijgeloof alleen maar hebben genezen met een ander, zij het hoogstaand, wat mensenliefde predikend, bijgeloof, dat bij de nadering van de XXII eeuw langzaam maar zeker verkruiemt.

En nu ik het toch over boeken en geestelijken heb, die de mensen nader willen brengen tot de Waarheid, kan ik niet nalaten ook de aandacht te vestigen op de Dominicaanse vader Congar, die in december 1963 in het Franse Dominicaanse theologische hoofdkwartier, Le Saulchoir, waar hij van 1931 tot 1954 doceerde, in welk laatste jaar de Romeinse curia hem verbodt voort te gaan met zijn lessen, tot de rang van Meester van de theologie werd verheven. In 1937 maakte zijn boek „Chrétiens désunis; Principe d'un Oecumenisme Catholique” een geweldige opgang en hoewel er geen theologische fout in werd gevonden, verbood de curia een herdruk. Ook latere boeken werden gecensureerd.

Toen in 1953 de beweging van de arbeiderspriesters door de paus ontbonden werd (de

priesters leerden namelijk meer van de arbeiders dan de arbeiders van de priesters) luidde het scherpe commentaar van vader Congar: „Men kan een oplossing van een vraagstuk veroordelen, maar niet het vraagstuk zelf.” Na een jaar non-actief te zijn geweest, werd hij naar Engeland gezonden, waar hij in nauw contact trad met Anglicanen (leden dus van de Anglicaanse kerk) in Cambridge. Maar ook daar werd spoedig een einde aan gemaakt. Het was paus Johannes, altijd weer die „goede paus Johannes”, die zijn positie verbeterde. In plaats van een verdachte intellectueel te zijn, aldus meldde eertijds de Engelse correspondent in Parijs van de „Guardian”, Darsie Gillie, en tevens mijn vriend, werd hij benoemd tot raadgever van de Voorbereidende Theologische Commissie voor de Raad van het Vaticaan ofwel het concilie van 1962 en 1963. En eind-1963 werd hij dan, op aanbeveling van paus Paulus VI, die het verlichte werk van paus Johannes, op zijn wijze, voortzet, tot Meester van de Theologie verheven. De tijden veranderen en de katholieke kerk met die tijden.

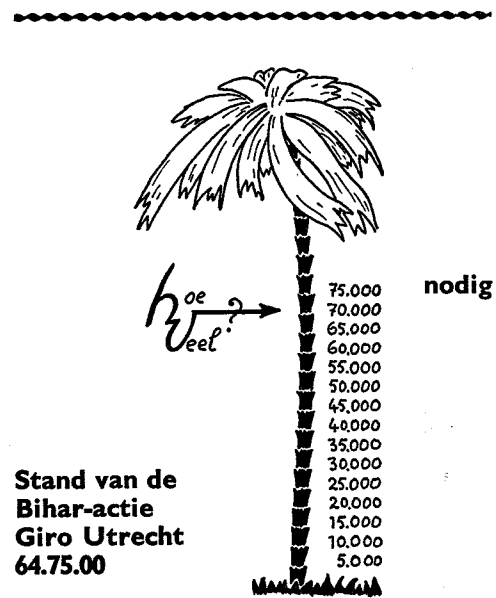
Ik wil nog een paar regels aanhalen uit het tiende deel van Paul Léautaud's interessante Dagboek, dat „Journal Littéraire” heet en een periode van meer dan een halve eeuw beslaat. Ik heb alle vorige negen delen al gelezen en trof enkele dagen, voordat ik dit artikel beëindigde, op pagina 140 een samenvatting van Léautaud aan van een manuscript, dat Florian Delhorbe aan het uitgevershuis „Mercure de France”, waarin Léautaud werkte, kwam brengen. Het heette „La disparition de la société chrétienne”. Het algemene betoog van die studie vat Paul Léautaud aldus samen: „Het geeft een overzicht van de verschillende wijzen, die de mensen er langzamerhand toe gebracht hebben zich ervan bewust te worden, hoezeer de leerstellingen of de voorschriften van de kerk, in hun absoluut karakter, stukgerammeid worden of tegengesproken door de realiteit van het leven, waarbij de wetenschap haar deel is komen aandragen voor die bron van kritiek.”

Of met andere woorden: de godsdiensten houden geen steek. En met de woorden van een oude Griekse wijsgeer zou ik willen eindigen, die zei: „Ik weet, dat ik niets weet.”

Henri Sandberg

1. Met Pierre Fresnay in de hoofdrol.

2. Niettegenstaande de vrijdenker Nehroe uitdrukkelijk in zijn testament had gezegd geen godsdienstige ceremonieën na zijn dood te wensen, is zijn as toch volgens de heilige Hindoevoorschriften op verscheidene rivieren uitgestrooid – waarbij drie mensen door het gedrang van de nieuwsgierigen het leven lieten.

IK denk er ZO over

Is dat goed humanistisch?

Geachte heer de la Rie. Juist als ik denk in het wezen van het humanisme een weinig te zijn doorgedrongen en de doelstellingen mij in de jaren van mijn lidmaatschap wat duidelijker geworden zijn, gaat u weer roet in het eten gooien. Ik twijfel er niet aan of u bent een verdienstelijk en goed 'gelovig' humanist en daarom hecht ik veel waarde aan uw Kritisch Allerlei.

Neemt u van mij aan, dat ik niet minder dan u geschokt ben door de onbeschofte uitlating van de echtgenote van de engelse nazileider Jordan, toen een joodse taxichauffeur haar niet in zijn wagen wilde vervoeren. Mij ontbreken de woorden om een dergelijke daad te kwalificeren. Maar zoals u meent het licht op deze trieste zaak te moeten werpen is mij onbegrijpelijk. Uw slotopmerking doet mij werkelijk geloven, dat ik toch nog niet zo heel veel van het humanisme begrijp. U bent als goed humanist, begrijp ik het goed, tegen de doodstraf. Maar houdt u dan voor zeer bijzondere gevallen enige uitzonderingen in petto? Als men de doodstraf een mens-onwaardige straf vindt, dan geldt dat toch voor ieder mens, ook voor mevrouw Jordan, wat voor smerige opmerkingen ze ook gemaakt heeft?

Uw rubriek vraagt uwerzijds een kritische instelling; ge zult er ongetwijfeld vele lezers een genoegen mee doen. Maar is het niet aan de humanist in z'n kritiek de nodige mildheid te betrachten? Weet u nu zo heel zeker, dat de rechter, die bedoelde rechtzaak behandelde, niet deugt, dat hij ook een fervent anti-semiet is? Trekt ge uw conclusies niet wat al te vlug?

Ik zal de laatste zijn, die de reactie van die joodse chauffeur veroordeelt, maar ik kan me toch ook best voorstellen, dat een rechter er op moet wijzen, dat men geen eigen rechter moet spelen en zeker niet, wanneer dit met geweld gepaard gaat.

Amsterdam Jac. van der Reijden

Naast de interpunctie waarover wij al beschikken, zou er beslist plaats zijn voor een ironie-teken! Ik koester niettemin de hoop, dat er buiten de heer Van der Reijden weinig mensen hebben gedacht, dat ik werkelijk iemand ter dood zou willen zien gebracht om een belediging, hoe grof dan ook. Waarom zou ik anders in dezelfde zin zeggen, dat de doodstraf gelukkig is afgeschaft? Niettemin had deze vrouw de optater van die taxichauffeur volkomen ver-

Lezingen voor de radio

Zo. 21 febr. VARA 9.45 uur: Libbe van der Wal: 'Fatsoensrakers'.

Zo. 28 febr. VARA 9.45 uur: C. Cabout: 'Uw buurman in Wladiwostok'.

Zo. 8 mrt. VARA 9.45 uur: G. Stuiveling: 'Uit humanistisch oogpunt'.

TELEVISIE-UITZENDING

Di. 16 febr. VARA 22.15 uur: 'Actueel Humanisme'.

diend. Dat de chauffeur desondanks veroordeeld werd, was niet de oorzaak van mijn kritiek, maar het feit dat de rechter het 'ras' van de betrokkene daarbij naar voren haalde. Dát stempelt hem tot een racist (ik heb niet gezegd tot een 'fervent antisemiet'): niemand mag eigen rechter spelen, maar dat geldt voor een jood niet meer dan voor een ander. De kwalificaties waarmee mijn brieven schrijver mij versiert, laat ik graag voor zijn rekening, maar of mildheid een juiste houding is tegenover de kanker van het racisme, waag ik te betwijfelen.

dLR.

Don Quichot weer op pad?

In M. en W. van 23 jan jl. vertelt de heer de la Rie ons onder 'Kritisch Allerlei' het droevig verhaal van een jongetje, dat een dame met een speelgoedpistooltje in het been schoot. Onze criticus levert – nolens volens! – als volgt commentaar: 'Ongetwijfeld was ook dit pistooltje door het Departement goedgekeurd'. Misschien mag ik de heer de la Rie geruststellen: het pistooltje behoorde tot de door de justitie zoveel mogelijk in beslag genomen partij pistooltjes van japanse oorsprong, welke, in tegenstelling met de in Nederland toegestane pistooltjes, met 'kogels in welke vorm ook' geladen konden worden. Ongetwijfeld heeft de heer d.L.R. ook kennis genomen van de 'beroering' over deze pistooltjes. (Zie M. en W. van 5-12-'64).

Is dit alles nu wel van veel belang? Dat zou het kunnen zijn, indien 's heren d.L.R.'s agitatie omtrent het zgn. 'oorlogsspeelgoed' overeenstemde met het niveau, waarop het Humanistisch Verbond zich tegen het oorlogsgeweld wil keren. In dat geval ben ik van mening, dat er voor het H.V. waardiger en effectiever methode's denkbaar zijn dan deze donquichotterie tegen speelgoed. De gemeenschap Den Helder heeft terzake voorstellen gedaan, die ik graag ter kennisneming aanbeveel. En wat het speelgoed betreft: als Pietje niet agressief kan zijn met een (goedgekeurd) pistooltje, zal hij het zijn met een hoepelstok; ook kan hij zijn zusje om de oren slaan met het laatste nummer van 'De derde weg'. 't Zit 'em echt niet in 't speelgoed!

Emmen

J. P. Wilschut

Uit het krantebericht in kwestie bleek niet, dat het een verboden pistooltje was, de heer Wilschut is dus beter geïnformeerd dan ik. Hartelijk ben ik het met hem eens, als hij zegt, dat het Verbond zich wel anders tegen het oorlogsgeweld kan keren. Maar naast de belangrijkste blijven er altijd minder belangrijke zaken: naast de atoombom is er de agressie van onze kinderen, die we op een juiste of een minder juiste manier kunnen kanaliseren. Mag ik u verwijzen naar een artikel van mevr. J. Roos-Kruimer over Kanonnen als kindervoer in De Groene van 6 februari jl.? Dan zult u begrijpen waarom ik liever die stok zie dan dat pistooltje. De derde weg lijkt me (als het nog bestaat) een wat te dun blaadje voor dat doel...

dLR.

leven sverz ekering ng op index benad ering basis

Aurora

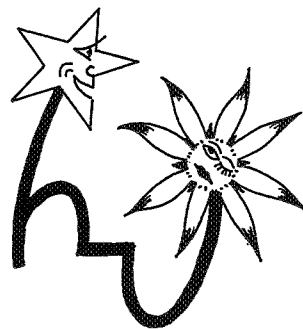
Zend mij vrijblijvend alle inlichtingen over uw Index-Benaderingspolis.

NAAM:

ADRES:

WOONPL:

(In open envelop, gefrankeerd met 7 cts postzegel, zenden aan:
N.V. Levensverzekering Maatschappij
AURORA, Stadhouderskade 1a, A'dam).

„Ben jij altijd zo gezapig?”

JAARLIJKS MELDEN ZICH DUIZENDEN NIEUWE LEDEN

bij de
VERENIGING VOOR FACULTATIEVE CREMATIE
Indien U meer over het onderwerp **CREMATIE** wilt weten vraag dan het gratis boekje "**Waarom Crematie**" aan ons hoofdkantoor:
Riouwstraat 186 - Den Haag - telefoon 070-55 47 97

ANNONCES

Wadden-zeilen iets apart voor sportieve mensen. Botter 'Octopus'. Vraag folder. J. v. Boven, Schiermonnikoog.

Alleenst. werk. dame, wonend dicht bij stad Haarlem, zoekt contact voor weekenden en vakantie, leeftijd ± 48-52 jaar.
Brieven onder nr. MW 161 aan het bureau van dit blad.

Heer, fin. onafh., wenst samenwerking met dame tot 68 jaar, Den Haag, Rotterdam of omg.
Brieven onder nr. MW 162 aan het bureau van dit blad.

Welke aardige heer, die zich net als ik alleen voelt, wil met mij corresp.? Ben wed., 52 jaar, g.k., corresp. v. gelijke leeftijd. Corresp. v. Haarlem, Amsterdam of v.b. omg.
Brieven onder nr. MW 160 aan het bureau van dit blad.

„VERANDEREND LEVENSBESEF”

samengesteld door Mevr. Hella S. Haasse, Ds. E. van Bruggen, Prof. Dr. H. Freudenthal, Prof. Dr. T. T. ten Have, Ds. S. J. Popma, J. Reehorst, Dr. C. Scharff O.S.A. en Prof. Dr. R. Schippers.

Uitgave Nederlands Gesprek Centrum.
Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau, bij voorkeur door storting en overschrijving van f 1,50 op postrekening 30 49 60 t.n.v. Humanistisch Verbond Utrecht, met op het strookje de vermelding N.G.C. nr. 28.

„ESSAYS OF A HUMANIST” by Julian Huxley

U kunt dit boek tegen de prijs van f 15,— bestellen bij het

„HUMANISTISCH VERBOND”

Oudegracht 152, Utrecht - Giro 30.49.60.

„Opvoeding op het gebied der sexualiteit”

geschreven door Prof. Dr. A. C. Drogendijk, P. J. F. Dupuis (arts), Prof. Dr. Ir A. F. van Leeuwen S.J., A. G. van Omme (arts), J. Reehorst, P. W. van der Vliet, Dr. J. J. A. Vollebergh, Prof. Dr. H. R. Wijngaarden, Dr. R. Zijlstra. (Uitgave N.G.C.).

Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau, bij voorkeur door storting en overschrijving van f 1,50 op postrekening nr. 30 49 60 t.n.v. Humanistisch Verbond Utrecht, met op het strookje de vermelding N.G.C. nr. 22.

REKENSCHAP

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
voor wetenschap en cultuur,
wil een blad zijn voor de verdieping van de
humanistische overtuiging

In het komende nummer o.a.

H. Bongers: Menno ter Braak

P. Spigt: Het Boek Job

Abonnementsprijs:

f 9,50 per jaar (voor donateurs en de contribuanten van Socrates en voor studenten f 8.— per jaar).
Het abonnement kan ieder kwartaal ingaan.

**HUMANISTISCHE STICHTING
SOCRATES**
Oudegracht 152, Utrecht
Giro 58 22 93

DE BUITENWERK COMMISSIE van het Humanistisch Verbond

roept voor haar 3 tentenkampen van jongeren (13-15 jr.) op een mooi terrein op Schouwen (Zld.) vrijwilligers op voor de functie van
HOOFDLEIDER

De kampen zullen worden gehouden van 20 juli tot 20 augustus en duren elk 10 dagen. Van de hoofdleder wordt verlangd dat hij over kampeerervaring en pedagogisch inzicht beschikt. Kostenvergoeding per 10 dagen f 60,—. Reiskosten worden vergoed.
Ook voor assistentleiders(sters) zijn nog enkele plaatsen beschikbaar. Zij die hiertoe bereid zijn wordt verzocht te schrijven aan het:

Secretariaat van de buitenwerk-commissie
Oudegracht 152 - Utrecht

MENS EN KOSMOS

Gewijd aan de studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap met hun grensgebieden, onder redactie van J. M. Hondius, Dr. H. Groot, Mr. N. Kluwer, P. Krug en Dr. L. H. Prins.

Abonnementsprijs f 15,— per jaar (6 nummers). Losse nummers f 2,50.

Vraagt toezending gratis proefnummer en catalogus van uitgaven op geestelijk gebied bij de uitgever **N. KLUWER-DEVENTER**.

Ook verkrijgbaar bij de boekhandel.

Humanistische Correspondentiekring voor **huwelijkscontacten** opgericht door het Humanistisch Verbond, verleent bemiddeling bij het leggen van contacten tussen personen, die een huwelijkspartner zoeken.

Inlichtingen postbus 210, Utrecht, gaarne 30 cent aan postzegels insluiten.